

ŘEČ NA SYMPOSIU O J. A. KOMENSKÉM

(Projev)

Mnohokrát jsme slyšeli i četli a jistě ještě budeme mnohokrát slyšet i číst, že Komenský je jakýmsi předobrazem nás, československých exulantů, a že nám může být i příkladem, jak se emigrant nemusí asimilovat a ztratit beze stopy v cizí moři, nýbrž může i za hranicemi své vlasti úspěšně přispět nejen k dobrému jménu svého národa, nýbrž i ku prospěchu celého lidstva. Já bych se chtěl proto dnes zmínit o té stránce Komenského exilní činnosti, která úspěšná nebyla, ale která by nám právě proto měla být také příkladem, byť i příkladem výstražným (respektive výstražným poučením). Mám na mysli Komenského snahy politické. Nechci je tím šmahem odsuzovat (tyto snahy) jako takové, nýbrž poukázat na to, že nebyly úspěšné, proč nebyly úspěšné a že i v tomto bodě existuje do určité míry analogie mezi situací někdejší a naší dnešní. Jak stálo v učebnicích dějepisu pro vyšší třídy škol středních v dobách mého nevinného mládí, po opuštění vlasti se Komenský obrátil k vládám a vládcům různých ideologicky spřátelených států s výzvami a peticemi, aby nějakým způsobem vynutily na Habsburcích obnovení náboženských svobod v českých zemích, případně odtrhly české království od Rakouska a třeba je i připojily k německé protestantské unii, ke švédské mocenské sféře vlivu a tak pod. Občas se mohlo zdát, že jeho apely nebyly marné. Během třicetileté války např. Sasové skutečně vtrhli do Čech a umožnili značnému počtu českých exulantů nejen návrat do vlasti, nýbrž i návrat majetku.

Ale když zkrátka Sasové dalším vývojem událostí dospěli k názoru, že je pro ně oportunističtější zkrátit frontu, vyklidit Čechy a zajistit si místo toho anexi Lužice, dohodli se s Vídní a ponechali navrátilivší se i dosud nenavrátilivší se exulanty stejně jako souvěrce a spojence v Čechách na pospas nepřijemnému osudu. I po uzavření míru Westfálského se Komenský pokoušel pohnout aspoň tehdy mocné Švédsko o další intervenci ve prospěch náboženských a politických svobod svých krajanů ve vlasti. Ale Švédové tehdy nejen že nedopřávali sami o nic větší svobodu katolíkům nežli Habsburové protestantům, nýbrž byli – stejně jako celá Evropa – unaveni předešlou válkou a toužili po mírové koexistenci i mezi ideologicky, tj. nábožensky nepřátelskými režimy. Evropské mocnosti nechtěly kvůli nějakým Čecháčkům zvyšovat mezinárodní napětí, jež by mohlo vést k dalším a třeba ještě hroznějším válečným střetnutím a usilovaly o zachování statu quo, ať byl pro kohokoliv jiného jakkoliv nespravedlivý a ať příslušníci kteréhokoliv národa nebo ideologie či náboženství trpěli kdekoliv jakkoliv.

Komenský a jeho souvěrci přece dostali právo asyly, tak co mohou chtít víc? Ať jsou tedy zticha a už neotravují. Kvůli nim a jim podobným si přece nikdo nebude pálit prsty. Protestantské režimy si sice i za nastalé mírové koexistence byly naprosto jisty, že katolíci se nevzdali úmyslu zrekatolisovat veškeré křesťanstvo. A katolíci stejně jistě věděli, že protestanti se i nadále budou snažit nějakým způsobem zavést reformaci do církve římské. Ale každý se snažil vyhnout novému přímému válečnému střetnutí. Myslím, že nemusím příliš detailně vysvětlovat, v čem se tehdejší situace podobala dnešní. Jsou zde samozřejmě i podstatné rozdíly. Na příklad v XVII. století byli Habsburkové aspoň natolik humanističtí a liberální, že dovolili těm, kteří s jejich režimem nesouhlasili, svobodně opustit vlast a bezpečně odejít do země jejich výběru. A ani po poddaných, kterým to oficiálně dovoleno nebylo, se na hranicích nestřílelo, pokusili-li se překročit hranice tajně. Kdežto dnes komunistický režim nedovoluje svým kritikům svobodně emigrovat a na ty, kteří se přesto snaží projít železnou oponou, poroučí střílet. Těm příslušníkům čtvrtého exilu, kteří byli až poměrně do nedávna členy nebo funkcionáři KSČ, bych chtěl připomenout, že tato politika železné opony a bezohledného vraždění na hranicích nebyla zahájena teprve po sovětské okupaci za Husáka, nýbrž ihned po vítězném únoru za vlády » dobrého « Gottwalda a potom » lidového « Zápotockého a byla poněkud uvolněna a zlidštěna až za toho tak nenáviděného Novotného, který teprve začal povolovat legální cesty na západ i někdejší » byvším « lidem a třídním odpůrcům. Marxistický režim Gottwaldův a Zápotockého předčil v tomto směru i nacistický Hitlerův, který po převzetí moci dovolil ještě několik let Židům legální emigraci, nežli je začal pronásledovat i fyzicky. Říkám to bez jakýchkoliv rekriminací vůči těm bývalým soudruhům a jejich spolupracovníkům, kteří si uvědomili své někdejší pomýlení a slabost a vyvodili z toho důsledek. Neboť větší radost nad jedním hříšníkem pokání činícím, nežli nad 99 spravedlivými by měla být nejen v nebi, nýbrž i v exilu. Ale ty, kteří ještě dnes ve svobodném světě hájí marxismus a veřejně hlásají, že za Gottwalda a Zápotockého byl ještě komunismus celkem dobrý a lidský, pročez tehdy byla jejich spolupráce s režimem v pořádku, a teprve za zlého Novotného se ukázalo záhodným postavit se s Dubčekem do opozice proti autoritářství, ani ty bych nechtěl definitivně vylučovat z našich řad. ale rád bych jim, s prominutím, citoval staré české přísloví, jež za dob Komenského ještě neznělo lidem tak vulgárně: » Jsi-li posrán, nevyskakuj. « Mnozí urpchlíci, kterým se přece jen podařilo dostat se za hranice už po vítězném únoru, se zachovali jako kdysi Komenský. I oni, respektive jejich organizace, začaly posílat různým vládám i Spojeným národům petice a rezoluce, aby svobodný svět intervenoval nějakým způsobem ve prospěch svobody a demokracie v ČSR. Pochodili samozřejmě stejně jako tehdy

Komenský. Nyní se k nim připojují uprchlíci posrpnoví a jejich organizace a žádají mocné alespoň o neutralisaci ČSSR. Samozřejmě, se stejným úspěchem jako Komenský.

Možná, že někdo vznesе námitky proti slovu »samozřejmě«. Vždyť přece náš první exil za první světové války, i druhý exil za druhé světové války, dosáhly úspěchu ve svých cílech. Ale podívejme se na tyto naše úspěchy realisticky.

Myslím, že jsme tu už skoro všichni dosti staří, abychom přestali věřit hezkým, příjemným a lichotivým legendám a dokázali se vzchopit k statečnému pohledu do očí pravdě, zejména dovoláváme-li se tak často Jana Husa a hesla na našem velkém státním znaku. Já vím, že takový pohled je často stejně bolestivý a otřásající pro dospělého člověka jako pro dítě, když zjistí, že o vánocích nenaděluje ani Ježíšek, ani Děda Mráz. Ale musíme vzít ve vlastním zájmu na vědomí, že tento náš svět není rájem, nýbrž často pouze slzavým údolím, a to proto, že lidstvo, jež jej obývá, včetně vlád demokratických států, se neskládá z dokonalých andělů, kteří mohou být dokonale šlechetní pouze proto, že podle katechismu jsou pouzí duchové a těla nemají, nýbrž skládá se pouze z lidí nejrůznějších charakterů, zájmů, kvalit a slabostí. Snad si ještě vzpomeneme, že sami vůdčí politikové našeho druhého exilu po svém návratu do vlasti říkali i psali, jakou měli po německé okupaci těžkou práci. Že ještě i dlouho po vypuknutí druhé světové války se o osud našich národů celkem nikdo nezajímal a teprve po dlouhém a úmorném úsilí byla naše exilní reprezentace uznána za vládu, jež obdržela konečně i slib obnovení republiky v předmnichovských hranicích. Při plné úctě k obětavé práci a úsilí našich válečných exulantů se nemohu vyhnout konstatování, že si, realisticky vzato, mohli tu práci i úsilí odpustit a výsledná situace by přece byla povšechně tatáž jaká byla nebo je. Leda snad, že bychom nebyli směli v roce 1945 zabrat Maďarům Orosvár, neboli dnes slovensky Rušovce. Československá vláda v exilu nebyla uznána tehdy, když její dlouhé, mravenčí úsilí konečně přineslo ovoce, nýbrž tehdy, když Spojenci sami o sobě a nezávisle na ní přišli k názoru, že v zájmu jejich vlastních válečných snah by bylo dobré mít v exilu československou vládu. A tu si mohli nějak najít vždycky, v případě nezbytnosti mezi vlastními státními příslušníky českého či slovenského původu, jako si našli za první světové války Francouzi Francouze Štefánika. Když se to mocností hodilo, uznali a zaručily československou svobodu. A když po dalším vývoji situace i západní velmoci dospěly k dalšímu názoru, že jiné jejich zájmy jsou jim důležitější nežli Československo, klidně jeho svobodu ještě během války opět obětovaly. Jako tehdy v XVII. století ti Sasové. Podívejme se, co se stalo nejen třeba s již uznanou exilní vládou polskou nebo jugoslávskou, nýbrž i o skoro dvacet let později věrně spojeneckou Diemovou vládou ve Vietnamu za presi-

dentství Kennedyho. Je ovšem pravda, že na příklad Churchill kritizoval válečnou cestu Benešovu do Moskvy. Já jsem ji často kritizoval také.

Ale ačkoliv rozhodně nejsem znám jako obhájce presidenta Beneše, musím říci, že v tomto případě Beneš asi viděl do budoucího vývoje dál než Churchill a pokusil se zachránit, co se snad ještě dalo. Benešova chyba spočívala v tom, že kdyby byl viděl ještě dále, byl by zjistil, že se už nic dělat nedalo. Sikorski a Petar souhlasili s Churchilllem a nejeli do Moskvy. A za pár let byli oni i jejich země hozeni přes palubu stejně. V rozpětí čtyř let se Češi a Slováci, stejně jako jiné národy středovýchodní Evropy, museli rozloučit s nadějemi na svobodu, ač jejich exilní reprezentace se tak usilovně snažila a dosáhla během války tolika údajných úspěchů. Naproti tomu Rakušané vůbec žádnou snaživou exilní vládu neměli. Nepotřebovali ji, jsou už dávno svobodni i neutrální stejně. Ušetřili si onu usilovnou práci s rezolucemi, peticemi a tak podobně. Ušetřili si dokonce i naše válečné a poválečné exilní, téměř bratrovražedné rozpolcení na Benešovce a Prchalovce. A mnoho jiného.

Tím však rozhodně nechci říci, že žádná naše práce nemá cenu, abychom tedy zde v exilu nebo doma nedělali vůbec nic, abychom resignovaně složili ruce do klína a nechali se bezmocně unášet proudem vývoje vztahů mezi velmocemi. Právě naopak. Chtěl bych navrhnout úsilí ještě větší nežli dosavadní, ale v jiném směru, nežli doposud. Ve směru, v němž by opravdu mohlo přinést skutečné ovoce. Naše ovoce, pro nás. Ne ovoce pro kompot jiných velmocí, které je podle momentálního apetitu vychutnají anebo zase vyhodí.

Ale nejprve bych chtěl obrátit pozornost ještě k příslušníkům našeho prvního exilu, kteří odešli z Rakousko-Uherska a vrátili se do zbrusu nové svobodné Československé republiky. To byl přece úžasný úspěch obětavých snah Masaryka, Beneše a ostatních, že ano? Ale teď mi napadá, že bych mohl při této příležitosti poprosit přítomné historiky a politology, zda by mi mohli laskavě doplnit jednu mezeru v mých odborných vědomostech. Kterí exulanti z Gdanska se svými obdobnými snahami zasloužili o to, že se po první světové válce objevilo na mapě Evropy nové svobodné město Danzig? Při diskusi o Československu jako novodobém samostatném státě a o jeho místě v Evropě bychom si měli připomenout zejména dvě pozoruhodné okolnosti související s jeho vznikem. Za prvé: oba naši hlavní osvoboditelé, Masaryk a Beneš, byli sice již před první světovou válkou odpůrci Habsburské monarchie, ale přitom se plně stavěli za výrok Palackého z roku 1848: »Kdyby Rakouska nebylo, museli bychom je vytvořit.« Do exilu odešli s úmyslem přemluvit spojence, aby v případě vítězství vtělili do mírových podmínek i přetvoření Rakousko-Uherska ve federaci rovnoprávných historických i etnických států, nikoliv jeho rozbití. A i poté, když se už

stalo jasným, že zvláště Francie a Itálie udržení bývalého soustátí v žádné formě nepřipustí, zejména Masaryk se ještě, aspoň až do konce října 1918, přesně řečeno do filadelfské konference porobených národů, usilovně snažil aspoň o vytvoření nějaké středoevropské federace či konfederace z trosek Habsburské monarchie a okolí. První ani druhé se mu nepovedlo. A tak se nakonec stala z nouze ctnost.

Za druhé: Podíváme-li se na mapu a konstelaci Evropy po tehdejších mírových smlouvách, jistě nás zarazí, jak hezky se podobá zmoderněné verzi tak zvaného » Velkého plánu « francouzského státníka Sullyho ze XVII. století, jenž se periodicky vracel do myslí francouzských politiků po celých následujících 300 let. Rozbití habsburské monarchie a evropského Turecka na malé státy, jež by byly nějakým způsobem závislé na Francii, pokud možno pomocí nějaké mezinárodní organizace, v níž by Francie, coby potom jediná zbývající velmoc na kontinentě, hrála prim. President Wilson sice trval na organizaci celosvětové, t.j. Společnosti národů a Francouzům nakonec nezbylo nežli jeho požadavek přijmout. Ale americký Senát členství USA v této organizaci neratifikoval, Anglie se zajímala mnohem více o svou zámořskou říši nežli o kontinent, neevropští členové společnosti byli v menšině a o Evropu se po porážce Německa stejně už nestarali, takže první léta Společnosti národů ve vztahu k Evropě, zejména střední, patřila doopravdy Francii. Jistě si tedy vzpomeneme na tehdejší i pozdější francouzský vliv, zvláště prostřednictvím kulturních styků v Rumunsku, Polsku, Československu, Jugoslávii, i jinde.

Je zde ještě jedna pozoruhodná skutečnost. Francie je dosud jediná a již poslední země, která dosud nezpřístupnila ani vědcům valnou část svých tajných archivů z doby první světové války. Za zmíněných okolností bychom se ani příliš nemohli divit, kdyby ony archivy z pochopitelných důvodů pečlivě skrývaly na příklad dokument, jak třeba někdy v letech 1914–18 representant francouzské vlády řekl Masarykovi totéž, co Hitler řekl v březnu 1939 Monsigneuru Tisovi a jeho kolegům. » Pánové, my víme, že nechcete rozbít vaše soustátí, nýbrž je pouze přetvořit ve spravedlivou federaci autonomních a rovnoprávných národů. Jenže nám tohle nestačí. Vy se buďto úplně odtrhnete, v kterémžto případě Vás oficiálně prohlásíme za spojence, anebo budete trvat na zachování a pouhém zfederalisování Vaší různorodé vlasti, a my s vámi zatočíme jako s poraženým nepřítelem. « Co měl v takovém případě Masaryk nebo Tiso dělat? Je dostatečně ověřitelné i z těch dokumentů, které už k dispozici jsou, že ani Masaryk ani Tiso žádný zcela samostatný stát z vlastní iniciativy nechtěli. Oba však jsou za to dnes uctíváni, anebo proklínáni. Rozdíl mezi nimi je především v tom, že podle toho, která velmoc nakonec válku vyhrála, se Masaryk stal oficiálním osvoboditelem, kdežto Tiso skončil na popravišti jako velcizrádce. Je ovšem pravda, že i ve

Francii, stejně jak v Anglii, ale ne tak v Itálii, se tehdy vyskytovali státníci, kteří před rozbitím Rakousko-Uherska varovali. To bylo v době, kdy Rusové zaznamenávali úspěchy na bojištích a západ se domníval, že by se mohli trvale usadit ve slovanské střední Evropě i na Balkáně. Taková velmoc by pak byla větší a vážnější konkurencí i nežli Rakousko-Uhersko. Je také pravda, že svého času byla i Francie ochotna jednat s habsburskou monarchií o separátní mír. To bylo v době německých válečných úspěchů na západ od Rýna.

Ale je faktem, že když tato dvě nebezpečí pominula, Rakousko-Uhersko nakonec rozbito bylo. A to se rozhodně nestalo zásluhou našeho odbojového vedení, ani amerického presidenta Wilsona. Ten svou zásadou národního sebeurčení obsaženou v jeho známých 14 bodech, mínil rovněž pouze federalisaci. Svou interpretaci začal měnit teprve necelé tři měsíce před koncem války za okolností, na jejichž vyličení zde nezbývá času. Masaryk a Beneš se zasloužili prostě o stát tím, že byli po ruce na vhodném místě, tj. v exilu, ve vhodné době, tj. v době vhodné pro velmoci, když tyto samy došly k rozhodnutí Rakousko-Uhersko rozbít. Prohlásit a uznat skupinu dvou exulantů a jednoho Francouze za legální vládu dosud neexistujícího a nikdy neexistovavšího státu československého, nebylo ovšem snadné ani pro spojence, kteří se snažili zachovat nějak pro formu alespoň literu mezinárodního práva. Zejména, když až do posledního roku války se řádně a demokraticky zvolení čeští političtí representanti ve vlasti hlásili k reformovanému austro-slavismu. A když mnohem více Čechů a Slováků pořád ještě bojovalo za císaře pána a jeho rodinu, nežli v legiích. Ale nakonec se tak přece stalo. Rakousko-Uhersko ovšem nestačilo pouze rozbít. Jeho tehdejší nepřátelé chtěli mít záruku, že samostatné státy, vzniklé na jeho troskách a okolí, se už nikdy v podobný mocenský útvar samy dobrovolně nespojí. Ačkoliv, či právě proto, že o to usilovali jejich četní representanti včetně Masaryka. Příležitost k této záruce poskytly mírové smlouvy určující nové hranice. Byly taženy tak nespravedlivě, že musely na dlouho zajistit zlou krev mezi Československem a Maďarskem, Jugoslávií a Bulharskem, Maďarskem a Rumunskem a tak dále a tak dále. Krátkozraké sobectví nově vzniklých států sedlo na vějičku a na takto vzniklých vzájemných antipatiích spolehlivě ztroskotaly i všechny pozdější snahy Hodžovy i jiných středoevropských státníků o vytvoření aspoň hospodářské spolupráce v oblasti bývalého mocnářství.

Palacký kromě svého již citovaného výroku řekl později sice také, že • Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm, • ale nedodal, jak dlouho po něm budeme ještě moci být. Svobodné Československo mohlo totiž trvat pouze tak dlouho, pokud jak Německo tak i Rusko ležely v troskách. Jakmile se však jeden z těchto států začal znovu pracovat k velmocen-

skému postavení, jemuž Francie už nebyla s to zabránit, byly dny všech samostatných států v našem prostoru sečteny. Na tom nemohl a nemůže žádný exil žádnými resolucemi a peticemi k jiným velmocem nic změnit. Ale i kdyby mohl, a kdyby byl býval první i druhý exil náhodou opravdu tak úspěšný, jak jsme si myslívali, bylo by to pořád jenom dalším potvrzením toho, že nemůžeme být samostatní a nezávislí, tj. že se pořád musíme pouze doprošovat někoho jiného, aby s námi laskavě pohnul jako se zapomenutou figurkou na šachovnici, jako s bezvýznamným pěšcem, nebo lidově »pindourem«, který je dobrý obyčejně jenom k tomu, aby byl ve vhodné chvíli hráčem strategicky obětován, nebo vyměněn za jinou figuru. Dámy a pánové, já jsem Čech, zůstanu jím a hlásím se k tomu, ani po dvaadvaceti-letém exilu, z toho většinou v USA, jsem nepřijal žádné cizí státní občanství. Ale musel bych se stydět, kdybych měl až do konce života být příslušníkem národa »pindourů«, kteří se musí pořád jenom doprošovat nějaké velmoci, aby s nimi táhla, aby je proboha nenechávala nekryty. Ale je tedy nějaká alternativa? Vždyť jsem před chvíli v souvislosti s Benešovou cestou do Moskvy sám říkal, že se nedalo nic dělat. Jistě mi v tom momentě mnohý z Vás chtěl namítnout, »a co Finsko?« Tam se přece v roce 1948 komunisté pokusili o stejný puč jako v únoru u nás, ale díky prezidentu Pasikivimu, jeho rozhodnosti a jiným kvalitám, kterých se boužel Benešovi v kritických chvílích nedostávalo, se jim jejich záměr nepovedl. Jenže tady jsme právě u první části problému a prvního rozdílu mezi námi a Finskem.

Finové neměli za války žádné politické vedení v exilu. Kromě ovšem skupiny komunistů v Moskvě, kteří pak stáli v čele nezdařeného pokusu o puč. V důsledku toho tedy byli státem poraženým a věděli, že je nikdo nepřijde osvobodit na bílém koni ani na americkém tanku. A že tedy musí spoléhat jenom sami na sebe. Nyní může ovšem ihned přijít další námitka. Ale vždyť Maďari v roce 1956 a zejména Češi a Slováci v roce 1968 spoléhali také skoro výhradně jen sami na sebe a co jim to pomohlo? Ale zde je další rozdíl mezi Finskem a střední Evropou. Finsko není toho času pro sověty tak důležité, aby kvůli němu riskovali krveprolití, nepodaří-li se subverze. Kromě toho neúspěch ve Finsku neznamenal pro SSSR přímou ztrátu. Avšak osamostatnění Maďarska nebo Československa, kde už se jednou po válce převrat podařil, by takovou ztrátu znamenalo. A podobný vývoj by nepochybně následoval i v ostatních satelitních zemích. Proti takovému nebezpečí se Sovětský svaz musel postavit, třeba i vojenskou intervencí. Teď může někdo říci: »Poněvadž se tedy v únoru 1948 komunistický puč podařil, znamená to, že už se nikdy nemůžeme sami osvobodit. Neboť srovnáme-li národy naše nebo maďarský s národem ruským, musíme poznat, že aspoň početně jsme přece jenom »pindouři«. Co nám tedy zbývá nežli žebrat u velkých?«

stávně a intensivně usilovat na všech polích o obnovu organické akční solidarity mezi všemi národy bývalého Rakouska-Uherska. Aspoň takové solidarity jako existovala v době války rakousko-pruské, ba i, přiznejme si to, ještě i na začátku první války světové. Ale raději ovšem daleko větší, rozšířené ovšem i o všechny porobené národy, od Baltického moře po Jadran. Nejen od Jasiny do Aše. To nestačí. I při plném zachování etnické individuality se musíme naučit *cítit se* příslušníky jediného nadnároda. Podobně jako v USA se Češi a Italové, Španělé a Rusové, Slováci a Němci atd. atd. všichni cítí jako Američané. Když vypuklo před čtrnácti lety povstání v Budapešti, rozšířila se jeho vlna rychle a spontánně po celém Maďarsku. Ale jenom po Maďarsku. A tím bylo odsouzeno k zániku. Kdyby se nebyla tato vlna zarazila na hranicích Československa a Rumunska, kdyby obyvatelé Bratislavy, Krakova, Drážďan, Plovdivu a Kluže, byli považovali za stejně samozřejmé následovat příklad Budapešti, jako to považovali za samozřejmé obyvatelé Debreczinu, Szegedu, Myszkolcze nebo Gjöru, dneska bychom se tu už takhle nemuseli scházet. Kdyby se žurnalisté a rozhlasoví a televizní pracovníci v Budapešti, Varšavě, Sofii, Bukurešti a Východním Berlíně byli připojili v roce 1968 se stejnou samozřejmostí k publicistům a reportérům pražským, kteří, a nikoliv Alexander Dubček, vedli tehdy národ krok za krokem k demokracii a liberalisaci, nebyla by v srpnu téhož roku vtrhla do Československa vojska pěti států. A Rudá armáda by nejen nevěděla, do které ze šesti zemí dříve vpadnout, ale měla by i své vlastní problémy, zejména na Ukrajině. I tak by ovšem měl Sovětský svaz ještě přibližně dvakrát tolik obyvatel jako střední Evropa, zejména pokud v Československu a Maďarsku pokračují potraty na požádání. Ale v případě takového konfliktu bychom mohli na jedné straně pouze počítat tu část Rudé armády, kterou si Moskva může dovolit poslat do Evropy na úkor udržování vnitřního pořádku a zajištění čínských hranic, kdežto na druhé straně nejen převážnou část vojska, policie a milice, nýbrž i všechno civilní obyvatelstvo střední Evropy. A v tom případě by byla nejenom morální, nýbrž i početní převaha na naší straně. Vzpomeňme si, jak bezmocná byla masa 600 000 těžkoobzbrojenců po celý týden po sovětské okupaci, tj. až do té doby, nežli se Dubčekovu škytání v rozhlase podařilo rozrušit spontánní akční jednotu celého národa a pohnout jeho značnou část k zastavení dosavadní bezvadně fungující resistance pod licoměrným příslibem, že pak okupanti co nejdříve zase odejdou.

Trvalé vytvoření spontánního společného citění mezi příslušníky různých národností v našem prostoru nebude ovšem ani snadné ani rychlé. Ale společný krušný osud k tomu vytváří příznivou potenciální základnu a kromě toho politické úsilí v jakémkoliv jiném směru je plýtváním energie,

je bezpredmetné, ba i ponížující. Jak pro nás, tak i pro Polaky, Maďary, Chorvaty a ostatní. Prvním předpokladem pro vznik takovéto solidarity ovšem je, abychom si navzájem porozuměli, nejen racionálně, nýbrž pochopili se i citově. Reálný politik musí vzít v úvahu nejen argumenty chladné logiky, nýbrž i existenci iracionálních emocí mezi lidmi. Fiasko osvícenského liberalismu, ba i Marxova tak zv. vědeckého socialismu, spočívalo především v tom, že kalkulovalo výhradně logicky. Příliš se spoléhalo na výlučnost, všeobecnou správnost a kontrolní moc lidského rozumu a lehkomyšlně ignorovalo důležitou roli racionálně neopodstatnitelných emocí.

Proto my se musíme s otevřenou myslí a pozitivní objektivitou podívat nejprve na ty národní pocity jiných, které jsou nám nepříjemné a které dosud organickou spoluprací znemožňovaly. Anglo-americké přísloví praví, že porozumět znamená odpustit. Protože mezi národy našeho prostoru existují vzájemně pocity historických křivd, často i docela opodstatněné, ale protože první podmínkou přátelství je odpuštění, stojí za pokus ověřit si platnost výše zmíněného přísloví i ve vztazích mezinárodních.

Zkusme třeba jeden příklad. Většina z nás si pamatuje, jak nám bylo na podzim roku 1938, když jsme byli přinuceni odstoupit Sudety, čili pohraničí. Co to byly pro nás Sudety? Územní pás podél pohraničních hor, osídlený obyvatelstvem jiné národnosti, ale integrální část zemí koruny svatováclavské od jejích historických počátků. Samozřejmě jsme byli zastánci práva na plné sebeurčení národů, avšak nikoliv tam, kde toto právo kolidovalo s naším právem historickým. Nechci zde posuzovat, které z oněch práv je větší či platnější. Chtěl bych jenom, abychom si připomněli, jaké jsme měli tehdy po Mnichovu pocity. Jak jsme nenáviděli Němce říšské i sudetské i jejich přátele. Jak jsme byli ochotni spojit se s kýmkoliv, kdo by nám pomohl pomstít se a odčinit tuto křivdu. A jak jsme se při nejbližší příležitosti v zájmu spravedlnosti a státního zabezpečení pro budoucnost opravdu spojili a pomstili.

A teď se, prosím, pokusme vzít do pocitů Maďarů, když byli po první světové válce přinuceni odstoupit na příklad Slovensko a Podkarpatskou Rus. Co to bylo pro Maďary Slovensko a Podkarpatská Rus? Územní pás podél pohraničních hor osídlený obyvatelstvem jiné národnosti, ale integrální část koruny svatoštěpánské od jejích historických počátků. Můžeme tedy Maďarům vytýkat, že museli mít vůči nám stejné pocity, jako my vůči Němcům o 20 let později, a že je tyto pocity vedly k obdobným rozhodnutím? Slyšíme ovšem námitku: » Ale to se přece nedá srovnávat! V Československu měli Němci svobodu, vlastní školy atd. Kdežto v Uhrách byli Slováci systematicky odnárodňováni. « Máte pravdu. Striktně racionalisticky se to srovnávat nedá. Ale se striktním racionalismem nedospějeme o nic dále, nežli kde jsme dnes. Nezapomínejme, že právě i ono cílevědomé odná-

rodňování Slováků, které začalo doopravdy až v minulém století, bylo opodstatněno opožděným vlivem osvícenského racionalismu, který docela logicky dospěl k názoru, že pro každý stát je nejpraktičtější a nejefektivnější, mluví-li všichni jeho obyvatelé pouze jediným oficiálním jazykem, takže udržování menšin je rozumově neodůvodnitelným luxusem.

Účinná solidarita, o níž se musíme snažit, nemůže být tedy založena pouze na chladném rozumu, nýbrž musí být podložena i opravdovým cítěním. Proto je nutno srovnávat a sladit i lidské a národní pocity. Konečně, co věděl a co byl ochoten věřit průměrný občan Benešova u Prahy o tom, jak krise ve třicátých letech diskriminačně postihla sudetské Němce ve srovnání s Čechy, nebo že byli do pohraničí posíláni do státních úřadů (jako ČSD) Češi z vnitrozemí na úkor tamního obyvatelstva? A co věděl a co byl ochoten věřit průměrný občan Székeszferhírváru o tom, jaké překážky stavěla uherská vláda do cesty na příklad slovenskému školství? Co věděl a co byl ochoten věřit třeba generálu Prchalovi průměrný poúnorový uprchlík o tom, jak hrozné křivdy se často děly už za vlády Národní fronty v letech 1945-48, zejména v souvislosti s uplatňováním retribučních dekretů? Co věděl a co byl ochoten věřit průměrný Němec o existenci a hrůzách koncentračních táborů za Hitlera? Co věděl a co byl ochoten věřit průměrný poválečný člen KSČ o strašlivých gestapáckých poměrech po vítězném únoru u nás, až aspoň do publikace Mňačkových » Oneskorených reportáží «? A který z nich si pak své rozčarování a nenávist, jež měla patřit Gottwaldovi a Zápotockému, nevyžil emocionálně na Novotném, který ve skutečnosti učinil první krok ke zlidštění socialismu? A konečně, všichni jistě víme z naší národní historie, že když naši severní sousedé vpadli do Čech, plenili, rabovali a vraždili. Byly to ovšem zločinné hordy. Kdežto když naši předkové vpadli do země našich severních sousedů, plenili, rabovali a vraždili, byli to pořád ještě » Boží bojovníci «.

Vzájemného pochopení a odpuštění dosáhneme nejlépe srovnáním citových reakcí za analogických situací, jednou nám příjemných a jednou nám nepříjemných. Před chvílí jsem přirovnal Masaryka v Paříži k Tisovi v Berlíně. Jistě mne tehdy značná část přítomných ihned v duchu obvinila z kacířského rouhání a zneuctívání památky toho a nebo právě naopak onoho Osvoboditele. Ale pokud si nebudeme ochotni alespoň připustit možnost, že případy Masarykův a Tisův byly subjektivně i objektivně velmi analogické, nemůžeme dojít k upřímnému pocitu trvalé činnorodé solidarity ani mezi většinou Čechů a většinou Slováků. A co je pro nás důležitější; chceme raději navěky slepě » tatíčkovat « Masaryka nebo zatracovat Tisu a naopak, anebo se chceme raději osvobodit ze sovětské nadvlády a neupadnout zakrátko do jiné?

Můžeme si vybrat cíl. A navrhuji, abychom si jej vybrali hned dnes, tady. Je pravděpodobné, že při takovémto srovnání vezme za své určitá část glorioly, kterou jsme si kolem svých hrdinů vytvořili. Ale ani to nám nebude na škodu, ba právě naopak. Budeme-li pohlížet třeba na Masaryka ne jako na naprosto jedinečného a geniálního osvoboditele, nýbrž jako na člověka s přednostmi a chybami, kvalitami a nezdary, podobnému možná komukoli z nás, přestaneme alespoň bezradně naříkat nad tím, že nemáme v dnešním exilu osobnost, jako byl on, přestaneme své dosavadní neúspěchy nebo i nečinnost svádět na nešťastný nedostatek mimořádných geniů, a uvědomíme si, že každý z nás může sám dokázat mnoho, bude-li se opravdu snažit a rozhodne-li se opřít o své vlastní síly a schopnosti, jež nejsou v průměru pravděpodobně o mnoho menší nebo větší nežli těch hrdinů, kteří třeba byli spíše náhodou právě tam, kde je velmoci potřebovaly, a potom udělali z nouze ctnost.

Konkrétní návrhy, co může každý z nás na svém místě pro naše osvobození učinit, jsem ochoten přednést v další diskusi, projeví-li ně kdo o ně zájem.

Druhým předpokladem solidarity národů našeho prostoru je upřímná vůle všech odstranit ty překážky, které byly mezi ně po první světové válce vloženy právě za tím účelem, aby vyvolávaly trvalé nepřátelství a onu solidaritu znemožnily. Jde o demokratickou úpravu hranic podle svobodného přání obyvatelstva tam s domovským právem usídleného. To bude ovšem pro vlastenecké pocity mnohých stejně bolestné, jako kdysi Slovensko pro Maďary nebo Sudety pro nás. Ale na příklad i náš nejlepší přítel, Rumunsko, si musí realisticky uvědomit, že v perspektivě budoucnosti má patrně na vybranou pouze dvě alternativy. Buďto se vzdát částečné svrchovanosti nad dvěma miliony Székely ve prospěch Maďarska, a vykonávat ji pouze nad Rumuny, nebo se vzdát svrchovanosti nad všemi osmnácti miliony Rumunů, včetně těch dvou milionů Székely, ve prospěch Ruska nebo jiné velmoci. Tentýž princip ovšem platí i pro Poláky, Srby, i Slováky a všechny naše ostatní národy. Bude to možná nepříjemná operace, ale nezbytná pro zachranu svobodného života obyvatel střední Evropy. Musíme mít na každém kroku na paměti, že na tomto světě nic nedostaneme zadarmo. Ani svobodu ne. I když se to někdy může chvíli zdát. Za každý zisk se musí dříve nebo později zaplatit nějakou cenou, nějakou obětí. A čím déle se zaplacení odkládá, tím větší narostou úroky. Proti důslednému uplatnění principu národního sebeurčení na podkladě plebiscitů se už na mírových konferencích argumentovalo poukazem na to, že by pak mohly vzniknout politické útvary hospodářsky nesoběstačné. Tento argument je docela opodstatněný.

Proto třetím krokem na cestě k akční jednotě a solidaritě je nutnost připravit současně i tržní unii celého středoevropského prostoru. Potom politicko-správní hranice nebudou žádnou hospodářskou překážkou.

A tím se otevře cesta i k eventuálnímu čtvrtému kroku, politické federaci rovnoprávných autonomních národů, v níž by se ovšem požadavek společného mezistátu jugoslávského nebo československého stal bezpředmětným, ba brzdicím, nevýhodným a zbytečně komplikujícím anachronismem.

Krok pátý, federativní sjednocení celé Evropy, by ovšem měl být naším konečným cílem. Ale ten si můžeme konkrétně vytknout teprve po dosažení prvních čtyř. Poněvadž pro něj prozatím neexistují žádné objektivní podmínky, tím méně realistické předpoklady. Kromě toho bychom svobodné Evropě rozhodně nijak neprospěli a její trvalou existenci naopak vážně ohrozili, kdybychom do ní přinesli naše vlastní vzájemné vztahy a problémy ještě nevyřešené.

Co však můžeme v tomto směru podnikat my v exilu? Rozhodně nesmíme, a patrně ani nebudeme moci přijet domů s nějakým nezměnitelným chebským nebo šoproňským vládním programem a nechat jej autoritativně uzákonit nějakým libovolně najmenovaným a nezvoleným parlamentem jako po první světové válce, či dokonce pouze presidentskými dekrety, jako v roce 1945. Můžeme však lépe než kdokoliv jiný takový program elasticky propracovat, propagovat, a aspoň ten první krok už i v exilu uskutečňovat. Na příklad takto: Všechny národy našeho prostoru mají dnes v zahraničí výborné a dobře informované politology, právníky, ekonomy, sociology, pedagogy i jiné důležité odborníky. Vytvořme tedy ihned, zejména při mezinárodních vědeckých ústavech a organizacích, které se již zabývají studiem východoevropských či podunajských problémů, *stálé pracovní komise*, jež by tyto problémy nejen studovaly, nýbrž i aspoň návrhově řešily. Mezinárodnostní komise politologů ať vypracují návrhy administrativy na podkladě různých pravděpodobných alternativ, výsledků eventuelních plebiscitů včetně etnicky smíšených území. Komise ekonomů nechť plánují možnosti hospodářské spolupráce, vycházejíce z podkladu konkrétní existence Rady vzájemné hospodářské pomoci. Mimochodem na této Radě je špatné pouze to, že slouží vykořisťujícím zájmům SSSR, jinak však myšlenka specialisace výroby a dělby práce mezi jednotlivými členskými státy není jako taková zavrženíhodná a může naopak podstatně přispět k nezbytné hospodářské vzájemnosti a tím i vědomí nutné a žádoucí solidarity. Ekonomové všech politických přesvědčení nechť svorně a nepředpojatě vypracují varianty tří optimálních návrhů pro hospodářský systém: kapitalistický, socialistický a smíšený. S vědomím, že o tom, který z nich bude zaveden, rozhodnou až svobodné volby a přirozený vývoj. Nechť připraví i různé kombinace pro případ, že jeden stát se rozhodne pro socialismus a jiný pro kapitalismus, nebo, že ve státě původně socialistickém se začne spontánně, a od nových malých základů vyvíjet svobodné podnikání. V každém případě nechť se však pracuje na sociálně i hospodářsky evolučních, nikoliv radi-

kálně revolučních nebo politicko-retribučních řešeních. Tyto a jiné plány budou ovšem muset být často měněny a upravovány podle měnící se a vyvíjející situace. Přesto však nebude soustavná práce na nich ještě zbytečná.

Především je vitálně důležité, aby nás už žádná obdoba maďarského povstání, polského jara nebo československé liberalisace nezastihla odpočívající. Měli bychom proto v každé minutě být připraveni na jakoukoliv eventualitu, včetně války sovětsko-čínské, nebo sovětsko-americké. Neméně důležitou však bude skutečnost, že si odborníci různých národností touto soustavnou společnou prací zvyknou soustavně společně pracovat. Rituál této spolupráce může mít psychologicky dalekosáhlejší a pozitivnější důsledky nežli možnost konkrétního uplatnění toho či onoho dočasného návrhu.

A tím přicházím k poslednímu bodu své osnovy. Z toho, co jsem dosud řekl, mohl snad vzniknout dojem, že považuji vypracovávání, odhlasování, posílání resolucí a petic různým institucím za naprosto zbytečné a bezúčelné mrhání exilním časem. Tomu však tak není. Považuji tuto činnost za užitečný rituál, který sice nijak konkrétně neovlivní adresáty oněch přípisů, ale může mít pozitivní psychologický vliv na nás samé. Zrovna tak jako upřímná modlitba má pravděpodobně větší vliv na duševní rozpoložení, klid a sílu modlícího, nežli na změnu předchozího stanoviska božího. Moderní psychologie, zejména psychologie politická, si je totiž velmi dobře vědoma významu společného, byť i zdánlivě bezúčelného a tedy iracionálního rituálu. Myslím, že na Naardenském hnutí a tomto sjezdu je nejdůležitější to, že jsme se vůbec sešli. Příslušníci druhého, třetího i čtvrtého exilu, stoupenci různých ideových, sociálních a hospodářských směrů, s různou politickou minulostí.

Naším prvním úkolem musí být navzájem se v dobré vůli pochopit napřed sami mezi sebou. Někteří poúnoroví uprchlíci říkají, že ti posrpnoví, i když se nehlásí ke komunismu, jsou jím už namnoze příliš načichlí. Takže se s nimi nedá počítat pro činnorodou práci na konstruktivním a skutečně demokratickém programu. Těmto skeptikům bych chtěl připomenout jiné staročeské přísloví: » Okolo hnojiska dlouho chodě, nádchy neujdeš. « Při práci na skutečně demokratickém programu pro střední Evropu je nutno vzít v úvahu, že její obyvatelstvo, v jehož zájmu chceme pracovat, bude okolo toho hnojiska chodit ještě asi mnohem déle. A že ani nádcha se nedá vyléčit či odstranit zákonem nebo nařízením, tím méně snad klackem.

Někteří posrpnoví zase vytýkají těm starším, že ztratili kontakt s národnem, který dnes už čím dále tím více kritizuje Masaryka za to, že rozbil Rakousko-Uhersko, jež jinak mohlo být hrází jak německému nacismu, tak i sovětskému komunismu, za nichž národ trpěl a trpí daleko více nežli za císaře pána. Těmto kritikům jsem se snažil odpovédět už dříve.

Ale slova a odpovědi ještě neodstraní naše vzájemné rozdíly. Je nutno najít nějaký společný jmenovatel, společný rituál, který by v nás zanechal vzpomínku, že jsme přece aspoň něco dokázali společně a una voce. I kdyby to bylo jenom společné odhlasování a odeslání rezolucí k nějaké » vyšší moci«. Z tohoto základu se pak už může pokračovat krok za krokem dál. Potřebujeme-li vytvořit pocit solidarity mezinárodnostní, musíme nejprve vzbudit pocit solidarity sami mezi sebou navzájem. Nebo je snad pro nás hroznější pomýšlení, že na příklad Švýcarsko může v Naardenském výboru zastupovat člověk, kterého snad i z docela ospravedlnitelných a oprávněných důvodů nemáme rádi, nežli pomýšlení, že naši doma od hodiny k hodině beznadějně trpí a exil nic nedělá, protože se musí tahat o osoby, o kozí chlup, o zachovávání přesně všech přesných spolkových formalit, i když dům je už v plamenech? Jaká krátkozraká a egoisticky nezodpovědná zvrácenost by to byla.

A jak si můžeme namlouvat, že exil nějak pomůže domovu k řádnému a fungujícímu politickému systému, když ani zde menšina není ochotna přijmout rozhodnutí většiny a hrozí sabotáží? Naše názory mohou být diametrálně a nezměnitelně protichůdné, ale přesto se musíme coby příslušníci téhož národa regulárně scházet i se svými odpůrci, diskutovat s nimi slušně a bez záští, podrobit se demokraticky i nepříznivému rozhodnutí většiny a pak se fair způsobem snažit, abychom do příštích voleb přesvědčili dostatečný počet krajanů o správnosti našeho vlastního stanoviska. A když se nám to opět nepodaří, ani tehdy nesmíme opět začít dělat obstrukce, nejsme-li pokrytci a myslíme-li to s národem a skutečně demokratickým řádem opravdu upřímně a jde-li nám o jeho osud více, nežli o úspěch našich vlastních osobních názorů.

To by ovšem měl být opravdu jenom začátek. Příště bychom měli usilovat už o to, aby všechny naše rozluce, nejenom Naardenského výboru, nýbrž i jiných exilních a krajauských organizací byly spoluvypracovávány a spolupodepsány i příslušníky obdobných organizací ostatních národů našeho prostoru, jako už činí v ACENu, abychom si tak zvykli přistupovat ke společným problémům společně, myslet společně a hlavně jednat společně. Měla by být navázána i úzká spolupráce mezi časopisy různých národností, z nichž každý by měl přinášet zprávy nejen z vlastní země, nýbrž i z ostatních. Aby se tak vzbudil mezi nejširší exilní veřejností vzájemný zájem i o osudy jiných.

S tím souvisí i volání, které se už dva roky ozývá z vlasti i z exilu. Volání po neutralisaci Československa. Je sice pochopitelné, ale nezdá se mi ani realistické, ani racionální, ani morálně důsledné. Vytýkáme západním mocnostem, že toto volání ignorují, tj. že jsou vůči tomu, co se u nás děje, » neutrální«. A sami přitom chceme být a dělat totéž, co jiným máme za

zlé. Chceme neutralitu pro sebe, ale ignorujeme přitom Polsko, Rumunsko o ostatní spolutrpitele. Slyšel jsem sice ospravedlnění, že neutralita Československa má být pouze taktickým prvním krokem. Že dosáhne-li se té, může se pak obrátit obdobná snaha i na Maďarsko, Bulharsko atd. To zní sice velmi chytře, jenže v Kremlu nejsou zase tak hloupí, aby si to neuvědomovali také. Že dovolili neutralitu Rakousku bylo případem naprosto odlišným a dá se do určité míry přirovnávat se sovětskou neintervencí ve Finsku. Proto snaha omezená být i jen přechodně na neutralisaci pouze ČSSR, nemá naději na úspěch, je to plýtvání časem a oddaluje dosažení vzájemné důvěry a čínorodé solidarity mezi porobenými národy. Cokoliv požadujeme pro sebe, včetně neutrality, musíme požadovat současně i pro ostatní společně s nimi. Když třeba ani tehdy nedosáhneme ještě úspěchu, přece aspoň rituálně upevníme zvyk vzájemné spolupráce a jednoty. O všem, co takto společně podnikneme, by měli být soustavně informováni i obyvatelé porobených států, aby si také oni zvykli na myšlenku společných akcí a solidarity, jejíž pocit je nutno vzbudit především právě u nich. O to bychom se měli snažit zejména prostřednictvím rozhlasových vysílání, která máme k dispozici anebo alespoň můžeme ovlivnit, jakož i stykem s návštěvníky, případně s domácím obyvatelstvem při vlastních cestách. Bude to ovšem úsilí dlouhé a výsledek není předem zaručen. Ale je to jediný způsob, který poskytuje alespoň nějakou reálnou naději na obnovu nejen naší národní svobody, nýbrž i naší národní důstojnosti.

Že vezmeme konečně zase vládu věcí svých do vlastních rukou, že přestaneme být pouhými » pindoury « na šachovnici velmocí, jejichž vrtkavé přízně a oportunistických milostí se už přes půl století potupně doprošujeme, že se znovu staneme velmocí sami. Nejmenší americký stát Rhode Island není sice sám o sobě velmocí, ale jeho obyvatelé se mohou oprávněně za velmoc považovat, poněvadž s nimi stojí souřadně, rovnoprávně a solidárně i obyvatelé čtyřiceti devíti dalších států Unie.

A nám, říkáme-li si humanisté, musí jít na rozdíl od hegelíánských fašistů i marxistů, především o člověka. O konkrétní lidi a jejich osudy, a pak teprve o abstraktně formální stát, jenž má být pouze jejich služebnou institucí, k co nejefektivnější ochraně jejich společných zájmů. Tyto zájmy nemůže a nebude moci efektivně chránit žádný československý ani jiný malý středoevropský stát, kromě za okolností zcela mimořádných a přechodných, o nichž jsem se zmínil dříve. Podle mého názoru pro takový zcela suverénní stát je sice v Evropě místo, ale nikoliv existenční podmínky. Neboť pokud je suverenita takových států žádoucí, tj. dokud mezi nimi neexistuje naprostá vzájemná důvěra a solidarita, není suverenita možná. Neboť je jimi samými individuálně neudržitelná, tj. je neubranitelná před přímým nebo aspoň nepřímým vlivem velmocí, bez jejichž » ochrany « nemůže doopravdy ani

formálně vzniknout. Jakmile by však tato suverenita začala být možná, tj. jakmile si jejich obyvatelé budou moci věřit a začnou být spolu plně, upřímně a nesobecky solidární, v té chvíli přestane být žádoucí a stane se zcela zbytečnou a anachronistickou překážkou co nejplodnější a všeobecně nejblahodárnější vzájemné spolupráce, uskutečnitelné jen v rámci federace.

V této přednášce jsem se nepochybně dopustil tolika rouhavých výroků o Bohu, církvi, vlasti i národu, že na podkladě dřívějších zkušeností předpokládám, že ihned po jejím nadcházejícím ukončení budu jednohlasně vypískán a podle staroslavného zvyku vyválen v dehtu, obalen peřím a potupně vyhnán z tohoto staroslavného města, jakož i s hanbou vyloučen z celého Naardenského hnutí. Přesto však vám všem přeji i nadále co nejvíce dobré vůle a vzájemného porozumění, a pokud možno šťastný a veselý exil.